

تحلیل اتنوبوتانی کاربردهای چندمنظوره گیاهان مرتعی با تأکید برهمگرایی فرهنگی-زیست محیطی گروه‌های قومی (مطالعه موردی: سبزکوه، استان چهارمحال و بختیاری)

حجت‌اله خدری غرببوند^{۱*}، یونس خلیلی^۲، اسماعیل اسدی^۳، الهام قهساره اردستانی^۴، فاطمه عظیمی^۵، حسین آزادی^۵

مقاله پژوهشی

۱. استادیار، گروه مهندسی طبیعت، دانشکده منابع طبیعی و علوم زمین، دانشگاه شهرکرد، شهرکرد، ایران. پژوهشکده بختیاری شناسی، دانشگاه شهرکرد، شهرکرد، ایران.

h.khedri@sku.ac.ir

* نویسنده مسئول

۲. فارغ التحصیل کارشناسی ارشد علوم و مهندسی مرتع، گروه مهندسی طبیعت، دانشکده منابع طبیعی و علوم زمین، دانشگاه شهرکرد، شهرکرد، ایران.

mykhalili67@gmail.com

۳. دانشیار، گروه مهندسی طبیعت، دانشکده منابع طبیعی و علوم زمین، دانشگاه شهرکرد، شهرکرد، ایران.

asadi-es@sku.ac.ir

elham.ghehsareh@sku.ac.ir

۴. کارشناسی ارشد علوم و مهندسی مرتع، گروه مهندسی طبیعت، دانشکده منابع طبیعی و علوم زمین، دانشگاه شهرکرد، شهرکرد، ایران.

azimiii137989@gmail.com

۵. پژوهشگر، دانشگاه گنت بلژیک.

hossein.azadi@ugent.be

شماره مقاله: ۱۱۳۴-۲۵۱۱

شماره صفحه پایایی: ۱۱۶۴-۱۱۵۴

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۸/۲۵

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۱۲/۰۶

انتشار آنلاین: ۱۴۰۵/۰۱/۲۵

زمان پذیرش: ۱۰۲ روز

استناددهی:

خدری غرببوند، ح، خلیلی، ی، اسدی، ا، قهساره اردستانی، ا، عظیمی، ف، و آزادی، ح. (۱۴۰۴). تحلیل اتنوبوتانی کاربردهای چندمنظوره گیاهان مرتعی با تأکید برهمگرایی فرهنگی-زیست محیطی گروه‌های قومی (مطالعه موردی: سبزکوه، چهارمحال و بختیاری). مدیریت اکوسیستم‌های طبیعی، ۵(۳)، ۳۵-۴۵.

واژگان کلیدی:

اتنوبوتانی، بهره‌برداری پایدار، دانش بومی، گیاهان مرتعی.

چکیده
گیاه‌قوم‌شناسی به‌عنوان دانشی میان‌رشته‌ای، به بررسی تعامل انسان با گیاهان در بسترهای فرهنگی، اجتماعی و معیشتی می‌پردازد. این حوزه، به‌ویژه در جوامع چندقومیتی، نقش مهمی در شناسایی ظرفیت‌های بومی و بهره‌برداری پایدار از منابع گیاهی ایفا می‌کند. پژوهش حاضر با هدف بررسی شناخت کاربردهای مختلف گیاهان مرتعی از دیدگاه گروه‌های قومی لر، ترک و عرب در منطقه سبزکوه استان چهارمحال و بختیاری انجام شده است. علاوه‌براین، در این مطالعه تفاوت نگرش گروه‌های قومی نیز مورد بررسی قرار می‌گیرد. روش تحقیق توصیفی، تحلیلی و میدانی بود. داده‌ها از طریق پرسشنامه مبتنی بر طیف لیکرت گردآوری شدند. در این تحقیق از طریق نمونه‌گیری هدفمند از سه قوم لر، ترک و عرب به ترتیب ۳۳، ۲۵ و ۲۷ نفر از میان مطلعین کلیدی گروه‌های قومی انتخاب شدند پایایی پرسشنامه با آزمون آلفای کرونباخ و روایی آن توسط پنل متخصصان تأیید شد. داده‌ها با استفاده از نرم‌افزار SPSS و آزمون ناپارامتریک کروسکال والیس تحلیل گردیدند. نتایج نشان داد هر سه گروه قومی بیشترین اولویت را به ترتیب به کاربردهای علوفه‌ای، خوراکی و دارویی دادند. برای گروه قومی لر، بیشترین به ترتیب با میانگین عددی ۴/۰۹، ۳/۸۱ و ۲/۵۷، گروه قومی ترک به ترتیب با میانگین عددی ۳/۸۸، ۳/۶۴ و ۲/۸۴ و گروه قومی عرب، به ترتیب با میانگین عددی ۴/۰۷، ۳/۷۷ و ۲/۸۱ گزارش شد. علاوه‌براین، هر سه گروه قومی کمترین اولویت را به ترتیب به کاربردهای ارزش صنایع دستی و ارزش معنوی و تقدس گیاهان دادند. برای گروه قومی لر به ترتیب ۱/۸۴ و ۱/۵۱، گروه قومی ترک به ترتیب ۱/۸۰ و ۱/۵۶ و گروه قومی عرب به ترتیب ۱/۴۱ و ۱/۱۵ گزارش شد. به‌طور کلی، یافته‌ها حاکی است که در شناخت از کاربردهای گیاهان و دانش گیاه‌قوم‌شناسی همگرایی فرهنگی-زیست‌محیطی وجود دارد؛ این همگرایی می‌تواند مبنای سیاست‌های توسعه پایدار و مدیریت مشارکتی منابع طبیعی مورد توجه قرار گیرد. این مطالعه می‌تواند به‌عنوان شهادی علمی مورد استناد قرار گیرد که در منطقه مورد مطالعه تنوع قومیتی و زبانی الزاماً به معنای تفاوت در دانش بومی گیاهان نیست. این پژوهش بر اهمیت همگرایی فرهنگی-زیست‌محیطی تأکید می‌کند؛ به‌طوری‌که یافته‌های آن می‌تواند در سیاست‌گذاری‌های منابع طبیعی، آموزش‌های محلی و توسعه دانش بومی گیاهان مرتعی مورد استفاده قرار گیرد.

۱- مقدمه

علم گیاه‌قوم‌شناسی یا اتنوبوتانی دانشی میان‌رشته‌ای است که به بررسی روابط انسان با گیاهان در زمینه‌های فرهنگی، اقتصادی، زیستی و اجتماعی می‌پردازد (لارتی و همکاران، ۱۴۰۲). علاوه بر این، به‌عنوان منبع اصلی درآمد برای کاربردهای مختلف گیاهان اعم از خوراکی، علوفه‌ای و دارویی به‌خصوص طب سنتی و مدرن به رسمیت شناخته شده است (Eldeen, 2016). این دانش به مطالعه چگونگی استفاده افراد یک قوم، فرهنگ یا ناحیه خاص از گیاهان بومی موجود در آن منطقه می‌پردازد و نقش مهمی در شناخت الگوهای بهره‌برداری سنتی از منابع گیاهی دارد. دانش بومی گیاهان از طریق انتقال شفاهی، تجربه‌های زیسته، باورهای آیینی و ارتباط مستقیم با محیط طبیعی، آزمون و خطا و انتقال شفاهی نسل‌به‌نسل حفظ شده و بخشی از هویت زیستی و فرهنگی جامعه محلی را شکل داده است (ام‌اللهی جلال‌آبادی و همکاران، ۱۳۹۹). این دانش، نه تنها در درمان‌های سنتی، بلکه در تغذیه، صنایع دستی، آیین‌های مذهبی و نظام‌های اعتقادی جوامع محلی نیز نقش دارد و مستندسازی آن می‌تواند در حفاظت از تنوع زیستی و بازسازی الگوهای پایداری بومی مؤثر باشد. در واقع، بررسی‌های گیاه‌قوم‌شناسی به مستندسازی دانش در حال انقراض گیاهان کمک می‌کند (لارتی و همکاران، ۱۴۰۲). این اقدامات در حوزه مختلف مکمل مدیریت سنتی منابع طبیعی است که طی آن، بهره‌برداران محلی با تکیه بر دانش بومی خود، از گیاهان مرتعی برای تأمین سلامت و معیشت خود بهره می‌برند. به همین دلیل، مستندسازی علمی این دانش، نه تنها حافظ میراث فرهنگی است، بلکه به‌طور مستقیم به غنای منابع سلامت و امنیت غذایی جامعه محلی کمک می‌کند.

شناسایی گونه‌های خوراکی و دارویی بومی از طریق دانش گیاه‌قوم‌شناسی، نقش مهمی در ارتقای سلامت عمومی و امنیت غذایی جوامع محلی ایفا می‌کند و بستری برای طراحی برنامه‌های توسعه پایدار در مناطق روستایی و عشایری فراهم می‌آورد (مهرنیا و حسینی، ۱۴۰۳). مطالعات گیاه‌قوم‌شناسی نشان می‌دهند که گیاهان مرتعی برای تغذیه، دارو و آیین‌های فرهنگی در جوامع بومی کاربرد دارند (Eldeen, 2016; Hamzehnejad et al., 2020; Turner 2023). علاوه بر این، مستندسازی این دانش به حفظ میراث فرهنگی و انتقال تجربیات زیسته به نسل‌های آینده کمک می‌کند و در طراحی سیاست‌های مشارکتی مدیریت منابع طبیعی و حفاظت از زیست‌بوم‌های محلی نقش ایفا می‌کند (امیراحمدی و همکاران، ۱۴۰۲؛ لارتی و همکاران، ۱۴۰۲). برای تبیین ابعاد کلیدی این نقش در چارچوب ملی بررسی نمونه‌های ملموس از بهره‌برداری سنتی از گیاهان بومی در جوامع ایرانی، تصویر روشنی از توانمندی‌های دانش گیاه‌قوم‌شناسی در دستیابی به اهداف توسعه پایدار ارائه می‌دهد. این جایگاه ویژه ریشه در گستره کاربردهای گیاهان بومی دارد؛ گستره‌ای که در تمامی ابعاد زندگی روزمره ظهور و بروز دارد. گستره کاربردهای گیاهان بومی در جوامع محلی بسیار متنوع و چندوجهی است. این امر نشان می‌دهد که مردم هر منطقه با تکیه بر شرایط بومی از این منابع ارزشمند در ابعاد مختلف زندگی روزمره بهره‌مند می‌شوند. با این وجود، گروه‌های قومی و بومی گیاهان را نه مبتنی بر چارچوب‌های علمی گیاه‌شناسی، بلکه براساس کاربردهای خوراکی، دارویی، علوفه‌ای و صنعتی طبقه‌بندی می‌کنند (Ogwu et al., 2024; Bye and Edelmira Linares 2021; Hamzehnejad et al., 2020).

در این میان، مردم محلی در اقصی نقاط ایران، از دیرباز در زندگی روزمره، طب سنتی، آیین‌های فرهنگی و اقتصاد محلی از گیاهان بومی بهره برده‌اند (Hamzehnejad et al., 2020). بسیاری از این گیاهان مانند کنگر، ریواس، قارچ و شنگ علاوه بر ارزش غذایی، در تغذیه سنتی جوامع محلی جایگاه ویژه‌ای دارند و به‌عنوان منابع خوراکی فصلی در مناطق روستایی مورد استفاده قرار می‌گیرند (امیراحمدی و همکاران، ۱۴۰۲). در کنار آن، گیاهان دارویی همچون آویشن، گل‌گاوزبان، پونه و کاسنی به دلیل دارا بودن ترکیبات مؤثره، در درمان بیماری‌های گوارشی، تنفسی و عصبی کاربرد دارند و اثربخشی آن‌ها در مطالعات اتنوبوتانی نیز تأیید شده است (مهرنیا و حسینی، ۱۴۰۳). علاوه بر این، گیاهان بومی مانند درمنه، خرگوشک و تلخه به دلیل دارا بودن ترکیبات دافع حشرات، می‌توانند به‌عنوان جایگزینی طبیعی برای سموم شیمیایی در کنترل زیستی آفات کشاورزی مورد استفاده قرار گیرند. این گیاهان با کاهش مصرف نهاده‌های شیمیایی، نقش مؤثری در مدیریت پایدار مزارع و حفاظت از محیط‌زیست ایفا می‌کنند. از منظر اقتصادی، کشت و فرآوری گیاهان دارویی در مناطق روستایی به‌ویژه در استان‌های غربی، به‌عنوان راهبردی برای توسعه پایدار، اشتغال‌زایی و کاهش مهاجرت روستایی مورد توجه قرار گرفته است (لارتی و همکاران، ۱۴۰۲). از منظر زیست‌محیطی، مستندسازی دانش بومی درباره گیاهان می‌تواند در حفاظت از تنوع زیستی و طراحی سامانه‌های مشارکتی برای مدیریت منابع طبیعی مؤثر باشد (لارتی و همکاران، ۱۴۰۲). براساس پژوهش محمدی و همکاران (۱۴۰۴)، در مناطق مرتعی ایران، بهره‌برداران از گیاهانی مانند درمنه، آویشن، کنگر و تلخه برای تغذیه دام، درمان بیماری‌های دامی و تقویت سیستم ایمنی دام‌ها استفاده می‌کنند. این کاربردها به‌ویژه در مناطق خشک و نیمه‌خشک کشور اهمیت بیشتری یافته‌اند و در مدیریت سنتی دامداری نقش کلیدی دارند (لارتی و همکاران، ۱۴۰۲).

در ارتباط با دانش گیاه‌قوم‌شناسی کاربرد گیاهان مرتعی مطالعات زیادی صورت گرفته است. در این میان، ام‌اللهی جلال‌آبادی و همکاران (۱۳۹۹) در مطالعه‌ای میدانی در منطقه گوگر تواج بخش مرکزی شهرستان بافت استان کرمان، بهره‌برداران محلی بیش از ۵۰ گونه گیاه خوراکی و دارویی را شناسایی شده است که در درمان بیماری‌های گوارشی، تنفسی، پوستی و همچنین در تغذیه فصلی مورد استفاده قرار می‌گیرند. ضمن اینکه یاری و همکاران (۱۴۰۰) به مطالعه دانش بومی و مصارف سنتی برخی گونه‌های کاربردی شهرستان سرایان، استان خراسان جنوبی پرداختند. نتایج نشان داد

بیشترین استفاده دارویی از گیاهان جهت درمان بیماری‌های گوارشی، قلبی - عروقی و سیستم تنفسی می‌باشد. بیشترین کارکرد اندام‌های مصرفی گیاهان شامل برگ، بذر و میوه بود. بررسی و مقایسه کاربردهای مختلف گیاهان در منطقه مورد مطالعه و سایر نقاط ایران تشابه موارد مصرف در میان برخی گونه‌های گیاهی مشابه در مناطق مختلف کشور را به اثبات رساند. علاوه بر این، طغرانگار و وفادار (۱۴۰۲) به مطالعه اتنوبوتانی برخی گیاهان دارویی مبتنی بر دانش بومی زنان در شهرستان زنجان پرداختند. نتایج نشان داد گیاهان دارویی در منطقه مورد مطالعه تنوع زیادی دارند و باید برای حفظ ذخیره گاه زیستی گیاهان مورد توجه قرار گیرد. اخیراً، علی‌نژاد مقدم شهرکی و همکاران (۱۴۰۳) به بررسی قوم‌گیاه‌شناسی گیاهان دارویی مراتع شاهکوه سفلی، استان گلستان پرداختند. نتایج نشان داد. بومیان روستای شاهکوه سفلی دارای دانش غنی در خصوص استفاده سنتی از گیاهان دارویی منطقه هستند. علاوه بر این، تاکید کردند مطالعه قوم گیاه‌شناسی می‌تواند به حفظ و انتقال این دانش به نسل جدید و شناخت و مدیریت صحیح گیاهان دارویی منجر شود.

در ارتباط با کاربردهای مختلف گیاهان، تحقیقات متعددی در خارج از کشور نیز انجام شده است. به‌عنوان مثال، Eldeen (۲۰۱۶) به کاربردهای چند منظوره دارویی، صنعتی و معنوی و تقدس (فرهنگی)، Hamzehnejad et al. (۲۰۲۰) به ارزش‌های علوفه‌ای و دارویی (ضمن پرداختن به ارزش زیبایی منظر، زنبورداری و حفاظت خاک)، Bye and Linares (۲۰۲۱) به کاربردهای چندمنظوره خوراکی، دارویی و صنعتی، Turner (۲۰۲۳) به استفاده‌های خوراکی، دارویی، صنعتی، معنوی و تقدس گیاهان و صنایع دستی، Ogwu et al. (۲۰۲۴) به ارزش‌های چندمنظوره تولید علوفه‌ای، خوراکی دارویی، معنوی و تقدس گیاهان و صنعتی، Gallois et al. (۲۰۲۵) به ارزش دارویی و معنوی و تقدس گیاهان پرداختند. به‌طور خاص، Bye and Linares (۲۰۲۱) استفاده از گیاهان خوراکی، دارویی و صنعتی در میان بیش از ۳۷ گروه فرهنگی از جمله قبایل بومی آمریکا، فرانسوی‌های کانادایی، مکزیکی‌ها و مهاجران سفیدپوست را مورد مطالعه قرار دادند و بر مستندسازی ۱۲۹ گونه خوراکی، کاربرد گیاهان دارویی در درمان اسکوربوت و کاربرد صنعتی گیاهانی از جمله آلوه آمریکا (*Agave deserti*) و صابون گیاه (*Sapindus saponaria*) در تولید فیبر را مورد بررسی قرار دادند. در ارتباط با کاربرد ترکیبات مختلف گیاهان، Eldeen (۲۰۱۶) تاکید کردند که گیاهان ترکیبات آلی با اهمیت اقتصادی تولید می‌کنند که در تولید روغن‌ها، صمغ‌ها، تانن‌ها، لاستیک، رنگ‌ها، عطرها، آفت‌کش‌ها و داروها استفاده می‌کنند علاوه بر این، Gallois et al. (۲۰۲۵) داده‌های جمع‌آوری شده از دو سکونتگاه جنگلی خارج از دسترس و روستایی با دسترسی به جاده و بازار (به‌عنوان نماینده‌ای از تغییرات اجتماعی - اکولوژیکی گسترده‌تر) را که از نظر اندازه، دسترسی به اقتصاد بازار و نزدیکی به مراکز درمانی تفاوت دارند مورد بررسی و مقایسه قرار دادند. در مقایسه دو گروه مورد مطالعه، ساکنان جنگل سلامت خود را به‌طور ذاتی مرتبط با سلامت جنگل می‌دانند که نشان‌دهنده ارزش‌های رابطه‌ای عمیق بین انسان و طبیعت است. در مناطق مختلف عشایری ایران، گیاهان دارویی نه تنها در درمان بیماری‌ها، بلکه در تقویت معیشت خانوارها نقش مهمی ایفا می‌کنند. بر اساس پژوهش مومنی و همکاران (۱۴۰۳)، کشت، جمع‌آوری و فرآوری گیاهان دارویی در جوامع عشایری به‌عنوان یکی از راهبردهای مؤثر در اشتغال‌زایی، کارآفرینی و حفظ دانش بومی شناخته شده است. این جوامع با بهره‌گیری از ظرفیت‌های طبیعی منطقه از گیاهانی مانند آویشن، گل‌گاوزبان، بابونه، کاکوتی و خارخاسک برای درمان بیماری‌های انسانی و دامی، تولید محصولات خانگی و مشارکت در بازارهای محلی استفاده می‌کنند. دانش مربوط به شناسایی، زمان برداشت، شیوه‌های خشک‌کردن و کاربرد درمانی این گیاهان، از طریق تجربه‌های زیسته و انتقال شفاهی در میان نسل‌ها حفظ شده و بخشی از هویت فرهنگی عشایر را شکل داده است. علاوه بر این، برخی گروه‌های قومی از گیاهان دودزا برای بهداشت خانگی و دفع آفات استفاده می‌کنند (سبزی نوجهده و همکاران، ۱۴۰۰؛ Ogwu et al., 2024). در جوامع عشایری در سیلان، دانش بومی درباره گیاهان دارویی حاصل تعامل تاریخی انسان با طبیعت و بازتابی از سبک زندگی، باورهای فرهنگی و نیازهای درمانی آنان است. در پژوهشی که توسط سبزی نوجهده و همکاران (۱۴۰۰) انجام شد، بیش از ۶۰ گونه گیاه دارویی شناسایی گردید که در درمان بیماری‌های گوارشی، تنفسی، پوستی و عصبی مورد استفاده قرار می‌گیرند. یافته‌ها نشان داد شیوه‌های مصرف این گیاهان شامل دم‌کرده، جوشانده، ضماد، بخور و محلول‌های موضعی بوده و بسته به نوع بیماری و اندام گیاه متفاوت بوده است. این دستاوردها در تقویت بنیان‌های اقتصادی، تنها بخشی از اهمیت این گیاهان است؛ چرا که ریشه‌های دانش استفاده از آن‌ها در جوامع عشایری بسیار عمیق‌تر بوده و مستقیماً با سبک زندگی، باورهای فرهنگی و نحوه تعامل تاریخی انسان با طبیعت گره خورده است.

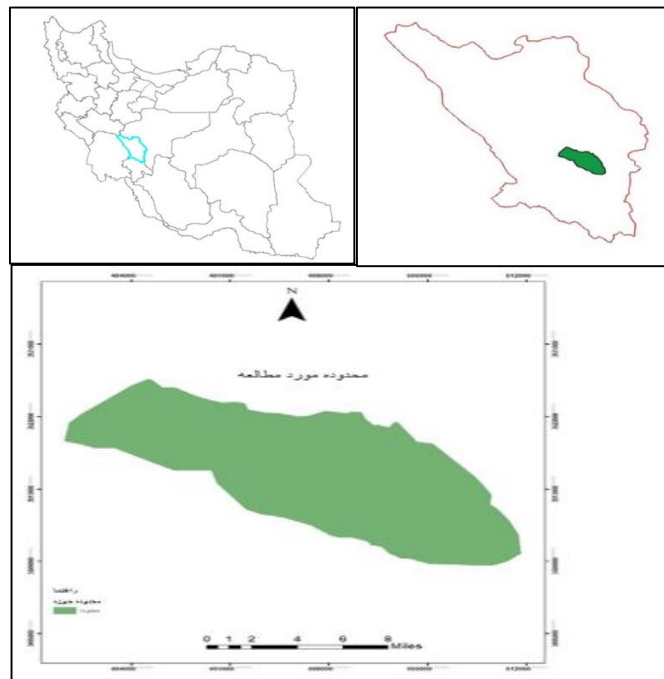
با توجه به نمونه‌های ذکر شده در مناطق عشایری ایران تحقیقات صورت گرفته پیوند عمیق فرهنگ و طبیعت را نشان می‌دهد، در این میان، منطقه سبزکوه در استان چهارمحال و بختیاری، با داشتن تنوع قومی چندگانه، بستری منحصر برای مطالعه تطبیقی و درک الگوهای متفاوت بهره‌برداری از منابع گیاهی ایجاد کرده است. این منطقه به‌عنوان یکی از کانون‌های تنوع زیستی و قومی کشور، ظرفیت‌های منحصر به فردی برای مطالعات قوم‌نگاری گیاهی و مدیریت پایدار منابع طبیعی دارد. در این منطقه، سه قوم اصلی لر، ترک و عرب در کنار یکدیگر زندگی می‌کنند و هر یک دارای سبک زندگی، معیشت و فرهنگ خاص خود هستند. این تنوع قومی، بستر مناسبی برای مطالعه تطبیقی دانش بومی گیاهان فراهم کرده است. بهره‌برداران این منطقه، به‌ویژه در زمینه دامداری، کشاورزی و صنایع دستی از گیاهان مرتعی استفاده‌های متنوعی دارند. از آنجا که هر قوم با توجه به پیشینه تاریخی، نوع سکونت و تعامل با طبیعت، تجربه‌های متفاوتی در بهره‌برداری از گیاهان دارد، شناخت دیدگاه‌های آنان می‌تواند به استخراج الگوهای متنوعی از کاربرد گیاهان منجر شود. این تفاوت‌ها، نه تنها در نوع استفاده، بلکه در میزان اهمیت و اولویت‌دهی به هر کاربرد نیز قابل مشاهده است. بررسی این دیدگاه‌ها می‌تواند زمینه‌ساز درکی جامع‌تر از رابطه انسان با طبیعت باشد؛ رابطه‌ای چندلایه که شناخت آن در طراحی برنامه‌های حفاظتی، توسعه‌ای و

آموزشی مبتنی بر مشارکت جوامع محلی نقش مؤثری ایفا کند. پژوهش حاضر با هدف بررسی و مقایسه دیدگاه‌های سه قوم لر، ترک و عرب درباره کاربردهای مختلف گیاهان مرتعی در منطقه سبزکوه انجام شده است. در گام اول، این مطالعه به شناخت و تحلیل کارکردهای مختلف گیاهان از دیدگاه هر قوم به صورت جداگانه می‌پردازد؛ در گام بعدی، هر یک از این کارکردها میان اقوام مختلف به منظور شناسایی تفاوت‌ها و اشتراکات فرهنگی، معیشتی و تجربی در بهره‌برداری از منابع گیاهی را مقایسه و تحلیل می‌کند.

۲- مواد و روش‌ها

۲-۱- منطقه مورد مطالعه

استان چهارمحال و بختیاری با وسعتی بالغ بر یک میلیون و ۶۴۰ هزار هکتار، دارای حدود ۳۳۵ هزار هکتار جنگل و یک میلیون و ۹۳ هزار هکتار مرتع است. در این استان، ۲۲ هزار خانوار بهره‌بردار مجاز و حدود سه برابر این تعداد بهره‌بردار غیرمجاز وجود دارد. ظرفیت مراتع استان برای چرای دام، حدود ۷۵۰ هزار واحد دامی مجاز برآورد شده است، در حالی که میزان دام مازاد نیز تقریباً سه برابر ظرفیت مجاز مراتع است. در سال‌های اخیر، عواملی چون تخریب مراتع، خشکسالی‌های پی‌درپی، چرای بیش از حد دام‌ها، دخالت‌های انسانی و اجرای طرح‌های عمرانی، موجب کاهش سطح مراتع و چراگاه‌ها شده‌اند؛ امری که به محدود شدن فضای زیستی و معیشتی عشایر منجر شده است.

شکل (۱): موقعیت منطقه مورد مطالعه (سبزکوه) در استان و کشور

منطقه سبزکوه با وسعتی بالغ بر ۵۴۲۰۰ هکتار، در ۱۱۳ کیلومتری مرکز استان چهارمحال و بختیاری، بین طول‌های جغرافیایی ۵۰ درجه، ۳۷ دقیقه و ۲۳ ثانیه تا ۵۱ درجه، ۲۹ دقیقه و ۲۳ ثانیه شرقی و عرض‌های جغرافیایی ۳۱ درجه، ۲۹ دقیقه و ۲۳ ثانیه تا ۳۱ درجه، ۵۹ دقیقه و ۵۵ ثانیه شمالی واقع شده است. ارتفاع این منطقه از سطح دریا بین ۱۱۲۰ تا ۳۸۷۰ متر متغیر است. اقلیم سبزکوه تحت تأثیر جریان‌های مدیترانه‌ای قرار دارد؛ بخش جنوبی آن خشک و سرد و سایر نواحی نیمه‌خشک و سرد هستند. میانگین دمای سالانه ۶/۷ درجه سانتی‌گراد و میانگین بارندگی حدود ۸۶۰ میلی‌متر است. بارش‌ها معمولاً با شدت و گستره زیاد رخ می‌دهند. پوشش گیاهی منطقه بسته به شیب و ارتفاع، تنوع قابل توجهی دارد. در شیب‌های شمالی و شرقی، گونه‌های نیمه‌استپی غالب‌اند؛ در شیب‌های جنوبی، پوشش جنگل‌های خشک دیده می‌شود و در ارتفاعات، گونه‌های مناطق آلبی حضور دارند. تاکنون ۷۳ تیره، ۲۸۵ جنس و ۴۳۳ گونه گیاهی در منطقه شناسایی شده‌اند (رحمانی و همکاران، ۱۳۹۲). بیش از ۹۰ درصد پوشش گیاهی، به‌ویژه گیاهان علفی، در نواحی چرا تخریب شده است یا توسط دام‌ها تغلیف می‌شود و تنها گونه‌های خشبی مانند دافنه و گون باقی مانده‌اند (شکل ۱).

۲-۲- روش‌شناسی تحقیق

این مطالعه از نظر نوع تحقیق، کاربردی و از نظر روش اجرا، ترکیبی از مطالعات کتابخانه‌ای، توصیفی، میدانی و تحلیلی است. به منظور دستیابی به اهداف پژوهش، از ابزار پرسشنامه برای سنجش دیدگاه‌های گروه‌های ذی‌نفع استفاده گردید. جامعه آماری تحقیق شامل بهره‌برداران بومی (قوم لر) و بهره‌برداران غیربومی (اقوام ترک و عرب) در منطقه سبزکوه استان چهارمحال و بختیاری بود. با توجه به اینکه در مطالعات اتنوبوتانی، انتخاب

اطلاع‌رسان‌های خبره برای اعتبار داده‌ها حیاتی است، در این تحقیق از طریق نمونه‌گیری هدفمند از سه قوم لر و ترک و عرب از میان مطلعان کلیدی گروه‌های قومی به ترتیب ۳۳، ۲۵ و ۲۷ نفر انتخاب شدند. این مطالعه بخشی از یک مطالعه جامع‌تر در زمینه‌های مرتبط با مدیریت پایدار مراتع از جمله جنبه‌های مختلف دانش گیاه قوم‌شناسی است که در ارتباط با این حوزه علم در این مقاله صرفاً به کارکردهای آن پرداخته می‌شود. تنوعی از کارکرد و استفاده چندمنظوره شامل ارزش و استفاده خوراکی، دارویی، علوفه‌ای، صنعتی و معنوی و تقدس گیاهان مورد مطالعه قرار گرفت. مقیاس اندازه‌گیری پرسشنامه از نوع رتبه‌ای و بر اساس طیف پنج‌گزینه‌ای لیکرت (از «خیلی کم» تا «خیلی زیاد») بود. طراحی پرسشنامه به‌گونه‌ای انجام شد که ضمن دستیابی به اهداف تحقیق، برای پاسخگویان نیز شفاف و بدون ابهام باشد. به‌منظور تعیین روایی پرسشنامه، از نظرات اساتید گروه مرتع و آبخیزداری دانشگاه شهرکرد، محققان و کارشناسان اداره کل منابع طبیعی و آبخیزداری استان چهارمحال و بختیاری استفاده شد. برای سنجش پایایی ابزار، از آزمون آلفای کرونباخ بهره گرفته شد. جمع‌آوری داده‌ها از طریق مشاهده میدانی، مصاحبه با بهره‌برداران و تکمیل پرسشنامه انجام شد. داده‌های حاصل در محیط Excel ثبت و سپس با استفاده از نرم‌افزار SPSS مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفتند. در تحلیل داده‌ها، برای مقایسه معیارهای مورد بررسی در میان سه گروه بهره‌بردار، از آزمون ناپارامتریک کروسکال والیس بهره گرفته شد. علاوه بر این، از آمار توصیفی نیز استفاده شد. نمودارهای تحلیلی نیز در محیط Excel ترسیم گردیدند.

۳- نتایج

۳-۱- ویژگی‌های جمعیت‌شناختی و اجتماعی پاسخگویان

براساس نتایج جدول (۱)، توزیع فراوانی پاسخگویان بر حسب سن نشان می‌دهد که الگوی سنی گروه‌های مورد مطالعه تفاوت قابل توجهی دارد. در میان گروه قومی لر، بیشترین سهم مربوط به گروه سنی بیش از ۵۰ سال با ۷۱/۸۸ درصد و پس از آن گروه کمتر از ۳۰ سال با ۳/۱۲ درصد است. در ارتباط با گروه قومی ترک، بیشترین سهم مربوط به گروه سنی بیش از ۵۰ سال با ۳۶ درصد و پس از آن گروه کمتر از ۳۰ سال با ۱۲ درصد است. گروه قومی عرب نیز بیشترین سهم مربوط به گروه سنی بیش از ۵۰ سال با ۷۰/۳۸ درصد و پس از آن گروه کمتر از ۳۰ سال با ۱۱/۱۱ درصد است. به‌طور کلی گروه‌های جوان‌تر سهم و مشارکت کمتری در این مطالعه داشته‌اند.

جدول (۱): توزیع فراوانی پرسش‌شوندگان بر حسب سن

طبقات سنی (سال)	لر			ترک		عرب
	فراوانی	درصد فراوانی	فراوانی	درصد فراوانی	فراوانی	درصد فراوانی
کمتر از ۳۰ سال	۱	۳/۱۲	۳	۱۲	۳	۱۱/۱۱
۳۰-۴۰ سال	۳	۹/۳۸	۵	۲۰	۳	۱۱/۱۱
۴۰-۵۰ سال	۵	۱۵/۶۲	۸	۳۲	۴	۱۴/۸۱
بیش از ۵۰ سال	۲۳	۷۱/۸۸	۹	۳۶	۱۷	۷۰/۳۸
جمع	۳۲	۱۰۰	۲۵	۱۰۰	۲۷	۱۰۰

براساس نتایج جدول (۲)، توزیع فراوانی پاسخگویان بر حسب سطح سواد و تحصیلات نشان می‌دهد که ترکیب آموزشی گروه قومی لر و عرب تفاوت بنیادینی دارد. با این وجود گروه قومی ترک بهره‌برداران تا مقطع کارشناسی نیز تحصیلات دارند. در میان گروه قومی لر، بیشترین سهم مربوط به افراد کم سواد (صرفاً خواندن و نوشتن) با ۵۷/۵۸ درصد است و پس از آن بیسواد با ۲۱/۲۱ درصد قرار دارد؛ تعداد محدودی نیز دارای مدرک دیپلم (۹/۱۰ درصد) دارند. در گروه قومی ترک، بیشترین سهم مربوط به افراد دیپلم با ۴۰ درصد است و پس از آن تعداد افراد بیسواد و سواد خواندن و نوشتن ۲۴ درصد قرار دارد. در گروه قومی عرب بیشترین سهم مربوط به افراد بیسواد با ۵۵/۵۶ درصد است و پس از آن تعداد افراد در مقاطع راهنمایی و دیپلم با ۷/۴۰ درصد قرار دارد.

جدول (۲): توزیع فراوانی پرسش‌شوندگان بر حسب سطح سواد و تحصیلات

سطح تحصیلات	لر		ترک		عرب
	فراوانی	درصد فراوانی	فراوانی	درصد فراوانی	فراوانی
بیسواد	۷	۲۱/۲۱	۶	۲۴	۱۵
خواندن و نوشتن	۱۹	۵۷/۵۸	۶	۲۴	۸
راهنمایی	۴	۱۲/۱۲	۱	۴	۲
دیپلم	۳	۹/۱۰	۱۰	۴۰	۲
فوق دیپلم	۰	۰	۰	۰	۰
کارشناسی	۰	۰	۲	۸	۰
کارشناسی ارشد	۰	۰	۰	۰	۰
دکتری	۰	۰	۰	۰	۰
جمع	۳۳	۱۰۰	۲۵	۱۰۰	۲۷

نتایج تجزیه و تحلیل آماری معیارهای شناخت از کاربردهای مختلف گیاهان برای قوم لر در جدول (۳) ارائه شده است. براساس آنالیز توصیفی گروه قومی لر، بیشترین اولویت را به کاربردهای علوفه‌ای، خوراکی و دارویی به ترتیب با میانگین عددی ۴/۰۹، ۳/۸۱ و ۲/۵۷ دادند. کمترین میانگین با مقدار عددی ۱/۵۱ مربوط به معیار ارزش معنوی و تقدس گیاهان تعلق داشت. با توجه به نتایج تجزیه و تحلیل آزمون استنباطی کروسکال والیس بین شش معیار شناخت از کاربردهای مختلف گیاهان برای قوم لر اختلاف معنی‌دار مشاهده شد.

جدول (۳): مقایسه شناخت از کاربردهای مختلف گیاهان برای قوم بهره‌بردار لر

معیار	شناخت از کاربردهای مختلف گیاهان			آمار توصیفی		آمار استنباطی	
	میانگین	انحراف معیار	خطای معیار	آزمون کروسکال والیس	معنی‌داری		
ارزش و استفاده خوراکی	۳/۸۱ ^a	۰/۶۸	۰/۱۲	۱۲۱/۳۲	۰/۰۰		
ارزش و استفاده گیاهان دارویی	۲/۵۷ ^{ab}	۰/۷۵	۰/۱۳				
ارزش و استفاده گیاهان علوفه‌ای	۴/۰۹ ^a	۰/۹۸	۰/۱۷				
ارزش و استفاده گیاهان صنعتی	۲/۱۲ ^b	۰/۸۵	۰/۱۵				
استفاده در صنایع دستی	۱/۸۴ ^a	۰/۵۶	۰/۰۹				
ارزش معنوی و تقدس گیاهان	۱/۵۱ ^b	۰/۷۹	۰/۱۳				

نتایج تجزیه و تحلیل آماری معیارهای شناخت از کاربردهای مختلف گیاهان برای قوم ترک در جدول (۴) ارائه شده است. براساس آنالیز توصیفی بیشترین میانگین با مقدار عددی ۳/۶۴ مربوط به معیار ارزش و استفاده خوراکی و کمترین میانگین با مقدار عددی ۱/۵۶ مربوط به معیار ارزش معنوی و تقدس گیاهان می‌باشد. با توجه به نتایج تجزیه و تحلیل آزمون استنباطی کروسکال والیس بین شش معیار شناخت از کاربردهای مختلف گیاهان برای قوم ترک اختلاف معنی‌دار مشاهده شد.

جدول (۴): مقایسه شناخت از کاربردهای مختلف گیاهان برای قوم بهره‌بردار ترک

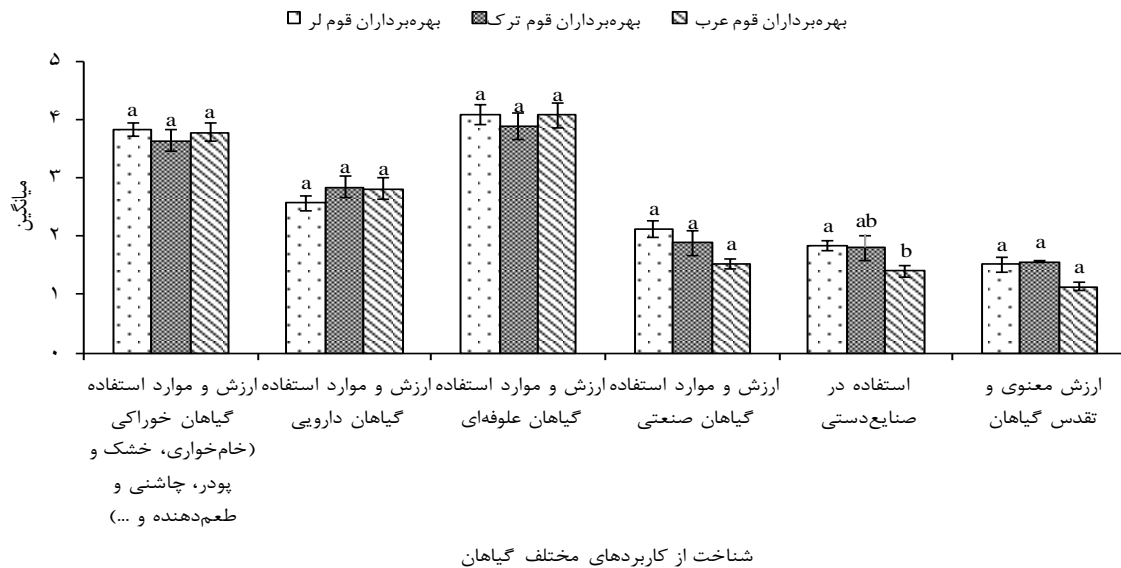
معیار	شناخت از کاربردهای مختلف گیاهان			آمار توصیفی		آمار استنباطی	
	میانگین	انحراف معیار	خطای معیار	آزمون کروسکال والیس	معنی‌داری		
ارزش و استفاده خوراکی	۳/۶۴ ^a	۰/۹۵	۰/۱۹	۶۹/۲۲	۰/۰۰		
ارزش و استفاده گیاهان دارویی	۲/۸۴ ^{ab}	۰/۸۹	۰/۱۷				
ارزش و استفاده گیاهان علوفه‌ای	۳/۸۸ ^a	۱/۱۶	۰/۲۳				
ارزش و استفاده گیاهان صنعتی	۱/۸۸ ^b	۱/۰۹	۰/۲۱				
استفاده در صنایع دستی	۱/۸۰ ^b	۱/۰۸	۰/۲۱				
ارزش معنوی و تقدس گیاهان	۱/۵۶ ^b	۰/۸۷	۰/۱۷				

نتایج تجزیه و تحلیل آماری معیارهای شناخت از کاربردهای مختلف گیاهان برای قوم عرب در جدول (۵) ارائه شده است. براساس آنالیز توصیفی بیشترین میانگین با مقدار عددی ۳/۷۷ مربوط به معیار ارزش و استفاده خوراکی و کمترین میانگین با مقدار عددی ۱/۱۵ مربوط به معیار ارزش معنوی و تقدس گیاهان می‌باشد. با توجه به نتایج تجزیه و تحلیل آزمون استنباطی کروسکال والیس بین شش معیار شناخت از کاربردهای مختلف گیاهان برای قوم عرب اختلاف معنی‌دار مشاهده شد.

جدول (۵): مقایسه شناخت از کاربردهای مختلف گیاهان برای قوم بهره‌بردار عرب

معیار	شناخت از کاربردهای مختلف گیاهان			آمار توصیفی		آمار استنباطی	
	میانگین	انحراف معیار	خطای معیار	آزمون کروسکال والیس	معنی‌داری		
ارزش و استفاده خوراکی	۳/۷۷ ^a	۰/۸۰	۰/۱۵	۱۰۵/۸۹	۰/۰۰		
ارزش و استفاده گیاهان دارویی	۲/۸۱ ^{ab}	۰/۹۶	۰/۱۸				
ارزش و استفاده گیاهان علوفه‌ای	۴/۰۷ ^a	۱/۱۱	۰/۲۱				
ارزش و استفاده گیاهان صنعتی	۱/۵۱ ^b	۰/۵۱	۰/۰۹				
استفاده در صنایع دستی	۱/۴۱ ^b	۰/۵۰	۰/۰۹				
ارزش معنوی و تقدس گیاهان	۱/۱۵ ^b	۰/۳۶	۰/۰۶				

در بررسی معیارهای شناخت از کاربردهای مختلف گیاهان، نتایج تجزیه و تحلیل آزمون استنباطی کروسکال والیس در شکل (۲) نشان داد در مقایسه معیار استفاده در صنایع دستی بین سه گروه بهره‌برداران قوم لر، ترک و عرب تفاوت معنی‌داری در سطح پنج درصد مشاهده شد. در حالی که سه گروه بهره‌برداران قوم لر، ترک و عرب در پنج معیار دیگر ارزش و موارد استفاده گیاهان خوراکی (خام‌خواری، خشک و پودر، چاشنی و طعم‌دهنده)، ارزش و موارد استفاده گیاهان دارویی، ارزش و موارد استفاده گیاهان علوفه‌ای، ارزش و موارد استفاده گیاهان صنعتی و ارزش معنوی و تقدس گیاهان اختلاف معنی‌دار نداشتند. علاوه بر این، در معیار استفاده در صنایع دستی بین دو گروه بهره‌برداران قوم لر و عرب اختلاف معنی‌دار مشاهده شد در حالی که گروه بهره‌برداران قوم ترک در این معیار با دو گروه بهره‌برداران قوم لر و عرب اختلاف معنی‌دار ندارند.

شکل ۲: نمودار اهمیت نسبی شناخت از کاربردهای مختلف گیاهان از دیدگاه سه گروه بهره‌بردار

۴- بحث

دانش اتنوبوتانی بخشی از سرمایه‌ی ملی هر قوم و در برگزیده باورها و آگاهی‌های مردمان بومی از گیاهان و خواص آنها بوده، که اخیراً به دلیل شفاهی بودن بیشتر در معرض زوال و خطر قرار گرفته است. در این راستا، تحقیق حاضر با هدف آشنایی و مستندسازی فرهنگ کاربردهای چندمنظوره گیاهان مرتعی با تاکید بر نگرش گروه‌های قومی منطقه سبزکوه در استان چهارمحال و بختیاری صورت گرفت. منطقه سبزکوه در استان چهارمحال و بختیاری با تنوع زیستی بالا و حضور اقوام مختلف، بستری مناسب برای مطالعه دانش بومی گیاه‌شناسی فراهم کرده است. بهره‌برداران این منطقه، با اتکا به تجربه‌های زیسته خود، از گیاهان مرتعی برای مصارف خوراکی، دارویی، علوفه‌ای و صنایع‌دستی استفاده می‌کنند. در مجموع از ۸۵ نفر از مطلعان کلیدی منطقه از طریق نمونه‌گیری هدفمند از سه قوم لر، ترک و عرب به ترتیب ۳۳، ۲۵ و ۲۷ نفر از طریق پرسشنامه کاربردهای چندمنظوره گیاهان مرتعی مورد ارزیابی قرار گرفتند. پژوهش حاضر با بهره‌گیری از روش‌های میدانی، توصیفی و تحلیلی به دنبال آن بود تا این دانش را مستندسازی کند و مورد ارزیابی قرار دهد. نتایج نشان داد هر سه گروه قومی لر، ترک و عرب، بیشترین اولویت را به ترتیب کاربردهای علوفه‌ای، خوراکی و دارویی با میانگین (به ترتیب) ۴/۰۹، ۳/۸۱ و ۲/۵۷ برای قوم لر، ۳/۸۸، ۳/۶۴ و ۲/۸۴ برای گروه قومی ترک و ۴/۰۷، ۳/۷۷ و ۲/۸۱ برای گروه قومی عرب اختصاص دادند.

نتایج تحقیق نشان داد که بیشترین اولویت بهره‌برداران در شناخت گیاهان، مربوط به کاربردهای خوراکی و علوفه‌ای بود و کمترین توجه به ارزش‌های معنوی گیاهان اختصاص داشت. قوم ترک با بهره‌برداران تحصیل‌کرده، بیشترین امتیاز را به بهره‌گیری از آموزش‌های رسمی و ارتباط با حوزه علمی دادند و در زمینه فرآوری و توسعه محلی نیز دیدگاه‌های علمی تری داشتند. قوم عرب به دلیل بهره‌برداری فصلی، غیربومی بودن و سطح سواد، امتیاز کمتری به اغلب مؤلفه‌ها دادند. یافته‌های مشابهی نیز در مطالعات انجام‌شده در سایر مناطق ایران گزارش شده‌اند (لارتنی و همکاران، ۱۴۰۲). بررسی‌های میدانی در منطقه نشان داد که تفاوت‌های قومی، نوع سکونت، سبک زندگی و سطح تحصیلات بهره‌برداران بر میزان شناخت، نوع بهره‌برداری و نگرش آنان نسبت به گیاهان مرتعی تأثیر دارد. در مقابل، قوم ترک با بهره‌بردارانی تحصیل‌کرده، توجه بیشتری به فرآوری، بازاریابی و استفاده علمی از گیاهان نشان دادند. قوم عرب نیز به دلیل بهره‌برداری فصلی و غیربومی بودن، بیشتر به استفاده چرای از مراتع محدود شده‌اند و شناخت کمتری از کاربردهای متنوع گیاهان داشتند. این تفاوت‌ها نشان‌دهنده تأثیر عوامل فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی بر نوع بهره‌برداری از منابع طبیعی است. علاوه بر این، در بررسی‌های میدانی نوع استفاده به باورهای دینی و آیینی ارتباط داده شد؛ به طوری که ارزش معنوی برخی گیاهان در میان اقوام مختلف، جایگاه متفاوتی دارد. این یافته‌ها، ضرورت تحلیل تطبیقی دیدگاه‌های قومی را در مطالعات منابع طبیعی برجسته می‌کند.

یکی از یافته‌های مهم این تحقیق، تفاوت معنی‌دار بین سه قوم در معیار استفاده از گیاهان در صنایع‌دستی بود. قوم لر، به دلیل اشتغال به صنایع‌دستی سنتی، بیشترین امتیاز را به این معیار اختصاص دادند. این کاربرد نه تنها جنبه اقتصادی دارد، بلکه در حفظ فرهنگ و هنرهای بومی نیز مؤثر است. قوم ترک و عرب به این معیار امتیاز کمتری دادند که می‌توان به نوع اشتغال و سبک زندگی متفاوت آنان و عدم سکونت دائم و غیربومی بودن آن ربط داد. در این راستا، در برنامه‌ریزی‌های فرهنگی و اقتصادی منطقه‌ای ضروری است به این تفاوت‌ها توجه شود. ضمن اینکه، توسعه بازارهای محلی برای محصولات گیاهی و صنایع‌دستی می‌تواند به ارتقاء معیشت جوامع محلی کمک کند (Shackleton et al., 2015). نتایج دیدگاه‌های بهره‌برداران سه قوم لر، ترک و عرب در خصوص پتانسیل دانش بومی گیاه‌شناسی و ارزش‌ها و کارکردهای گیاهان مرتعی نشان داد که دانش بومی در این منطقه

نقش کلیدی در شناخت، استفاده و مدیریت منابع گیاهی دارد. اولویت اول هر سه قوم، ارزش و استفاده علوفه ای گیاهان بود که می‌توان به سبک زندگی و شیوه دامداری به‌عنوان معیشت غالب آنان ربط داد.

نتایج مقایسه سه قوم در ارتباط با کارکردهای مختلف گیاهان، نشان داد قوم لر به‌دلیل سکونت دائمی و بهره‌برداری سنتی، بیشترین امتیاز را به کاربردهای خوراکی، علوفه‌ای و صنایع‌دستی اختصاص دادند. این قوم در زمینه فرآوری، اشتغال‌زایی و بازاریابی گیاهان امتیاز کمتری دادند که می‌تواند به دلیل نگاه سنتی و مصرف‌محور آنان باشد. قوم ترک با بهره‌برداران تحصیل کرده و آشنا با علوم دانشگاهی، بیشترین امتیاز را به بهره‌گیری از کاربرد و استفاده و ارزش دارویی گیاهان دادند که می‌توان به سطح شناخت و دانش آنان در زمینه گیاهان دارویی و فرآوری آن‌ها نسبت داد. قوم عرب به‌دلیل بهره‌برداری فصلی، غیربومی بودن و سطح سواد پایین‌تر، امتیاز کمتری به اغلب مؤلفه‌ها دادند و نگاه سنتی‌تری به منابع مرتعی داشتند. در مقایسه دیدگاه سه قوم در ارتباط با شناخت کاربردهای متنوع گیاهان، قوم لر بیشترین امتیاز را به این معیار اختصاص دادند که نشان‌دهنده آشنایی عمیق آنان با پوشش گیاهی منطقه است. قوم ترک به شناخت دارویی و علمی گیاهان امتیاز بیشتری اختصاص دادند، در حالی که قوم عرب به‌دلیل حضور محدود، شناخت کمتری از گیاهان متنوع منطقه داشتند. در این ارتباط و همسو با مطالعه حاضر، محمدی و همکاران (۱۴۰۲) در منطقه بیرجند نشان دادند که جوامع محلی ایران دارای دانش غنی در زمینه گیاهان دارویی و خوراکی می‌باشند.

یافته‌های این پژوهش نشان داد که دانش بومی بهره‌برداران محلی در منطقه سبزکوه، در میان اقوام مورد مطالعه لر، ترک و عرب، نقش کلیدی در شناخت، استفاده و مدیریت منابع گیاهی دارد. این دانش که حاصل تجربه‌های زیسته، تعامل مستقیم با طبیعت و انتقال نسل‌به‌نسل است، می‌تواند به‌عنوان مکملی مؤثر در کنار دانش رسمی، در تدوین سیاست‌های حفاظتی، آموزشی و توسعه‌ای مورد استفاده قرار گیرد. قوم ترک با بهره‌بردارانی اغلب تحصیل کرده، رویکردی علمی‌تر و چندمنظوره به منابع گیاهی داشتند. قوم عرب به‌دلیل بهره‌برداری فصلی و غیربومی بودن، شناخت محدودتری از تنوع گیاهان منطقه داشتند. تفاوت‌های مشاهده‌شده در نگرش و اولویت‌های بهره‌برداران، بیانگر تأثیر عوامل فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی و آموزشی بر نوع بهره‌برداری از منابع طبیعی است.

۵- نتیجه‌گیری

این مطالعه به بررسی گیاه قوم‌شناسی سه گروه قومی لر، ترک و عرب در منطقه سبزکوه پرداخته است. پژوهش حاضر با بهره‌گیری از روش‌های میدانی، توصیفی و تحلیلی تلاش کرد تا بخشی از ظرفیت‌های دانش بومی در منطقه سبزکوه را شناسایی و تحلیل کند. به‌عنوان یک نتیجه‌گیری کلی اینکه، ظرفیت‌های دانش بومی در حوزه‌های مختلف دارویی، خوراکی و صنعتی نه‌تنها در سطح محلی بلکه در مقیاس ملی قابل توسعه و بهره‌برداری است. در این راستا می‌توان اظهار داشت دانش گیاه قوم‌شناسی می‌تواند به‌عنوان منبعی برای توسعه داروهای گیاهی، بهبود تغذیه، ارتقاء سلامت عمومی و حتی خلق فرصت‌های اقتصادی در قالب صنایع‌دستی و گردشگری گیاه‌محور مورد استفاده قرار گیرد. با توجه به روند جهانی بازگشت به طبیعت و افزایش تقاضا برای محصولات گیاهی، استخراج این دانش از مردمان بومی و ضمن آن، آموزش بهره‌برداران در قالب تلفیق با دانش علمی در چارچوب برنامه‌های کارآفرینی، ترویجی و آموزشی می‌تواند به توانمندسازی جوامع بومی و بهره‌برداران محلی کمک کند.

این مطالعه می‌تواند به‌عنوان شواهدی علمی مورد استناد قرار گیرد که در منطقه مورد مطالعه تنوع قومیتی و زبانی الزاماً به معنای تفاوت در دانش بومی گیاهان نیست. به‌طورکلی، یافته‌های این تحقیق حاکی از آن است که درخصوص شناخت از کاربردهای چندمنظوره گیاهان و دانش گیاه‌شناسی همگرایی فرهنگی-زیست‌محیطی وجود دارد. این همگرایی می‌تواند در سیاست‌گذاری‌های منابع طبیعی، آموزش‌های محلی و توسعه دانش بومی گیاهان مرتعی مورد توجه قرار گیرد. مطالعه حاضر، با توجه به تفاوت نگرش‌های گروه‌های قومی، ضرورت طراحی برنامه‌های مشارکتی و بومی‌محور را در مدیریت منابع مرتعی برجسته می‌کند. علاوه بر این، مستندسازی و انتقال این دانش به نسل‌های آینده، به‌ویژه در شرایط تغییرات اقلیمی و فشارهای انسانی بر منابع طبیعی، به‌عنوان یکی از الزامات برنامه‌ریزی‌های آتی، می‌تواند مورد توجه قرار گیرد. یافته‌های این مطالعه می‌تواند مبنایی برای تدوین سیاست‌های منطقه‌ای در حوزه حفاظت از تنوع زیستی، ارتقاء معیشت جوامع محلی و تقویت پیوند میان دانش بومی و دانش رسمی باشد. در این ارتباط، مطالعات نشان داده اند تلفیق دانش بومی با علوم نوین، می‌تواند به عنوان راهبردی مؤثر برای مدیریت پایدار منابع طبیعی مورد توجه قرار گیرد.

این مطالعه با استفاده از ابزار پرسشنامه و کاربرد طیف لیکرت نگرش گروه‌های بهره‌بردار قومی را مورد سنجش قرار داد. با این حال، مطالعات آینده می‌توانند با ظرافت بیشتر با توجه به کاربرد سایر ابزارهای مصاحبه‌های نیمه‌ساختاریافته/باز، مشاهده مشارکتی، مصاحبه بازار، و ثبت روایت‌های مصرف به گیاه‌شناسی منطقه بپردازند. در این تحقیق نمونه‌ها صرفاً برای پاسخ به سوالات و چارچوب تحقیق انتخاب شدند. از آنجایی که تناسب نقش‌ها و اعتبار مطلعانی یکی از مولفه‌های کلیدی است که استانداردها بر آن تأکید دارند پیشنهاد می‌شود، تحقیقات آینده، نمونه‌برداری در یک چارچوب جامع‌تر و با در نظر گرفتن تنوع نقش‌ها در میان گروه‌های قومی اعم از جمع‌آوری‌کننده گیاه، درمانگر محلی، دامدار، صنعتگر، زنان مسن، فروشنده را دنبال کنند تا احتمال سوگیری را کاهش دهد و پاسخ‌های متنوعی احصا و استخراج شود و بتوان درک جامع‌تری از گیاه‌شناسی مردم منطقه به‌دست آورد. مطالعات آینده برای کنترل سوگیری فرهنگی، می‌توانند از اعتبارسنجی متقاطع، مثلث‌سازی منابع و تفکیک نقش‌های فرهنگی بهره‌گیرند.

علاوه بر این، تحقیقات آینده می‌تواند بهره‌گیری از شاخص‌های متنوعی از جمله ارزش بهره برداری، فاکتور اجماع مطلعان و همچنین شاخص اهمیت فرهنگی برای غنا بخشی به مطالعات گیاه قوم شناسی بهره گیرند. ضمن اینکه می‌توانند گزارشی نظام‌مند از نام‌های بومی گیاهان، اندام‌های مصرفی، شکل‌های مصرف (دم‌کرده، جوشانده، ضماد، بخور...) و ماتریس کاربرد-گونه، دستورالعمل‌های جمع‌آوری اتنوبوتانی ارائه دهند. مطالعات اخیر به پیشرفت‌های متعددی در زمینه کاربردهای چندمنظوره گیاهان بومی دست یافته‌اند. به‌عنوان مثال، Bye and Linares (۲۰۲۱) گیاهان را براساس ساختار خوراکی به هشت گروه طبقه‌بندی کردند و شاخص غذایی توسعه دادند. در منطقه مورد مطالعه و حتی سایر مناطق ایران، کاربرد این شاخص می‌تواند برای مقایسه تطبیقی دیدگاه‌های اقوام مختلف در استفاده‌های چندمنظوره از گیاهان (شاخص‌های غذایی، دارویی، صنعتی و علوفه‌ای) مورد توجه قرار گیرد. در این راستا، ضمن اینکه گونه‌های منطقه براساس ارزش‌های چندمنظوره طبقه‌بندی می‌شوند، مدیریت، بهره‌برداری و برنامه‌ریزی مرتبط با آن‌ها نیز به نحو متناسب و به اقتضای کاربردهای مختلف می‌تواند صورت گیرد.

با توجه به تمکیک این مطالعه در سه گروه قومی برای تحلیل تمایز و سنجش نگرش گروه‌های سه گانه قومی، مطالعات آینده می‌تواند احساس تعلق مکانی را در ارتباط با این سه گروه مورد بررسی قرار دهند تا میزان تعلق و تعامل آن‌ها با محیط مورد سنجش قرار گیرد. اینکه آیا احساس تعلق مکانی برجسته است و یا اینکه به دلیل انتفاع فصلی و غیربومی بودن، دانش بومی آنها می‌تواند تحت تاثیر تعلق مکانی قرار گیرد. علاوه بر این پیشنهاد می‌شود نهادهای علمی، اجرایی و سیاست‌گذار با ایجاد سازوکارهای حمایتی، زمینه ثبت، آموزش و انتقال دانش بومی را فراهم کنند. تشکیل بانک‌های اطلاعاتی منطقه‌ای، برگزاری کارگاه‌های بین‌نسلی، حمایت از پژوهش‌های قوم‌نگارانه و تلفیق این دانش با برنامه‌های توسعه‌ای از جمله اقداماتی هستند که می‌توانند به حفظ و بهره‌برداری پایدار از منابع گیاهی کشور منجر شوند. منطقه سبزکوه، با تنوع قومی و زیستی خود، نمونه‌ای ارزشمند از ظرفیت‌های بومی ایران است که می‌تواند الگویی برای سایر مناطق در مسیر توسعه پایدار و حفاظت از میراث طبیعی و فرهنگی باشد. این پژوهش بر اهمیت توجه به تنوع قومی در تحلیل‌های زیست محیطی و توسعه ای تأکید دارد و یافته‌های آن می‌تواند در سیاست‌گذاری‌های منابع طبیعی، آموزش‌های محلی و توسعه صنایع مرتبط با گیاهان مرتعی مورد استفاده قرار گیرد.

منابع

- ام‌اللهی جلال‌آبادی، ا.، فروزه، م.، ر.، بارانی، ح.، و یگانه، ح. (۱۳۹۹). شناسایی و بررسی گیاهان دارویی و خوراکی منطقه گوغر بافت. دانش‌های بومی ایران، ۴(۷)، ۴۲۴-۳۶۹.
- امیراحمدی، ع.، قمری، ف.، و نادری، ر. (۱۴۰۲). مطالعه مردم‌گیاه‌شناسی در برخی از روستاهای شهرستان سمنان. اکوفیتوشیمی گیاهان دارویی، ۱۱(۳)، ۹۸-۷۹.
- رحمانی، ش.، ابراهیمی، ع.، داودیان دهکردی، ع. (۱۳۹۲). تهیه نقشه پیش‌بینی پوشش گیاهی منطقه کوهستانی سبزکوه با استفاده از مدل رقومی ارتفاع زمین. مرتع و آبخیزداری، ۱۰۹-۸۹(۱).
- سبزی نوجه‌ده، م.، امانی، م.، یونسی حمزه‌خانلو، م.، بدری، ل.، فتحی‌زاده، ا.، و شیدای کرکج، ا. (۱۴۰۰). گیاهان دارویی دارای کاربردهای درمانی در جوامع بومی مستقر در دامنه سبلان. پژوهش‌های منابع طبیعی، ۳(۷۴)، ۵۴۲-۵۲۹.
- طغرانگار، ز.، و وفادار، م. (۱۴۰۲). مطالعه اتنوبوتانی برخی گیاهان دارویی مبتنی بر دانش بومی زنان در شهرستان زنجان. حفاظت زیست بوم گیاهان، ۱۲(۲۴)، ۲۴۷-۲۰۳.
- علی‌نژادمقدم شهرکی، ز.، فروزه، م.، محمدی کنگرانی، ح.، و یگانه، ح. (۱۴۰۳). بررسی قوم‌گیاه‌شناسی گیاهان دارویی مراتع شاهکوه سفلی، استان گلستان. حفاظت زیست بوم گیاهان، ۱۳(۲۶)، ۱۹۷-۱۶۹.
- لارتنی، م.، محرابیان، ا.، و عرب سلمانی، خ. (۱۴۰۲). نقش دانش بومی در مدیریت منابع طبیعی و تنوع زیستی. محیط زیست و توسعه پایدار، ۱(۶)، ۵۰-۳۳.
- محمدی، ر.، احمدی، س.، کریمی، م.، و رضایی، ن. (۱۴۰۲). مطالعه تطبیقی کاربرد گیاهان مرتعی در میان اقوام لر، ترک و عرب منطقه سبزکوه. پژوهش‌های منابع طبیعی و توسعه پایدار، ۵(۲)، ۶۲-۴۵.
- مهرنیا، س.، و حسینی، ف. (۱۴۰۳). مطالعه اتنوبوتانی گیاهان دارویی بومی منطقه بلومان (استان لرستان). زیست قوم شناسی و حفاظت تنوع زیستی، ۱(۴)، ۲۱-۱.
- مومنی، م.، طهماسبیان، س.، و نقدی بادی، ح. (۱۴۰۳). بررسی نقش گیاهان دارویی در اشتغال و کارآفرینی جوامع عشایری. ذخایر انقلاب (عشایر)، ۳(۱)، ۷۰-۶۱.
- یاری، ر.، دارابی محبی، م.ع.، یاری، ر.، فتحی، ت.، و میرمیران، س.م. (۱۴۰۰). مطالعه دانش بومی و مصارف سنتی برخی گونه‌های کاربردی شهرستان سراپان، استان خراسان جنوبی. فناوری گیاهان دارویی ایران، ۴(۱)، ۱۳۶-۱۱۴.
- Bye, R., and Linares, E. (2021). One hundred and fifty years of ethnobotanical studies in North America. Pioneering contributions of Edward Palmer (1831-1911). *Revue d'ethnoécologie*, (20).
- Eldeen, I.M., Effendy, M.A., and Tengku-Muhammad, T.S. (2016). Ethnobotany: Challenges and future perspectives. *Research Journal of Medicinal Plants*, 10(6-7), 382-387.
- Gallois, S., Pulgar, M., Broccatelli, C., van Bommel, S., Ambassa, A., Ngansop, E., van Andel, T., Luis Molina, J. and Reyes-García, V. (2025). Resilience of Indigenous healthcare systems: Ethnobotanical approaches among the Baka, southeastern Cameroon. *People and Nature*, 7(11), 2879-2894.
- Hamzehnejad, N., Arzani, H., Bagheri, R., and Javadi, S.A. (2020). Prioritization of rangeland species functions with emphasis on indigenous knowledge of range holders (case study: Titoeieh Area in Baft Township, Kerman, Iran). *Journal of Rangeland Science*, 10(4), 370-383.
- Ogwu, M.C., Ojo, A.O., and Osawaru, M.E. (2025). Quantitative ethnobotany of Afenmai people of Southern Nigeria: an assessment of their crop utilization, and preservation methods. *Genetic Resources and Crop Evolution*, 72(5), 5807-5829.
- Shackleton, C.M., Pandey, A.K., and Ticktin, T. (2015). *Ecological sustainability for non-timber forest products: Dynamics and Case Studies of Harvesting* London: Taylor & Francis Group, 294p.

Turner, N.J. (2023). New plants, new resources, new knowledge: Early introductions of exotic plants to Indigenous territories in northwestern North America. *Plants*, 12(17), 3087.

Ethnobotanical Analysis of the Multifunctional Uses of Rangeland Plants with Emphasis on the Cultural–Ecological Convergence of Ethnic Groups (Case Study :Sabzkuh, Chaharmahal and Bakhtiari Province)

Hojatollah Khedriharibvand¹, Younes Khalili², Esmail Asadi³, Elham Ghahsareh Ardestani³

Fatemeh Azimi⁴, Hossein Azadi⁵

Research Article

1. Assistant Professor, Department of Nature Engineering, Faculty of Natural Resources and Earth Sciences, Shahrekord University, Shahrekord, Iran. Bakhtiari Studies Research Institute, Shahrekord University, Shahrekord, Iran.

h.khedri@sku.ac.ir

* Corresponding author

2. M.Sc. Graduate in Rangeland Science and Engineering, Faculty of Natural Resources and Earth Sciences, Shahrekord University, Shahrekord, Iran.

mykhalili67@gmail.com

3. Associate Professor, Department of Nature Engineering, Faculty of Natural Resources and Earth Sciences, Shahrekord University, Shahrekord, Iran.

asadi-es@sku.ac.ir

elham.ghahsareh@sku.ac.ir

4. M.Sc. in Rangeland Science and Engineering, Faculty of Natural Resources and Earth Sciences, Shahrekord University, Shahrekord, Iran.

azimiii137989@gmail.com

5. Researcher, Ghent University, Belgium.

hossein.azadi@ugent.be

Article Code: 2511-1134

Countinus Pagnation: 1154-1164

Received: 16 November 2025

Accepted: 25 February 2026

Online: 14 April 2026

Review speed: 102 days

Citation:

Khedriharibvand, H., Khalili, Y., Asadi, E., Ghahsareh Ardestani, E., Azimi, F., and Azadi, H. (2025). Ethnobotanical Analysis of the Multifunctional Uses of Rangeland Plants with Emphasis on the Cultural–Ecological Convergence of Ethnic Groups (Case Study :Sabzkuh, Chaharmahal and Bakhtiari). *Management of Natural Ecosystems*, 5(3), 35-45.

Abstract

Ethnobotany, as an interdisciplinary field, examines the interaction between humans and plants across cultural, social, and livelihood contexts. particularly within multiethnic societies, plays a significant role in identifying local capacities and advancing the sustainable utilization of plant resources.. The present study aims to investigate the various uses of rangeland plants from the perspectives of the Lur, Turkic, and Arab ethnic groupsin the Sabzkuh region of Chaharmahal va Bakhtiari Province. furthermore, this study examines differences in perceptions among the ethnic groups.. The research methodology was descriptive, analytical, and field-based. Data were collected through questionnaires based on a Likert scale.. in this study, a purposive sampling approach was employed, and 33 Lur, 25 Turkic, and 27 Arab key informants were selected from the respective ethnic groups., the questionnaire’s reliability was confirmed using Cronbach’s alpha, and its validity was established by a panel of experts.. Data were analyzed using SPSS software and the non-parametric KruskalWallis test. The Results showed all three ethnic groups assigned the highest priority, respectively, to fodder, edible, and medicinal uses.For the Lur ethnic group, the mean values were reported as 4.09, 3.81, and 2.57, respectively. For the Turkic ethnic group, the mean values were 3.88, 3.64, and 2.84, respectively, and for the Arab ethnic group, the mean values were 4.07, 3.77, and 2.81, respectively. Furthermore, all three ethnic groups assigned the lowest priority, respectively, to handicraft value and the spiritual and sacred value of plants. For the Lur group, the mean values were 1.84 and 1.51; for the Turkic group, 1.80 and 1.56; and for the Arab group, 1.41 and 1.15, respectively. Overall, the findings indicate the existence of cultural–ecological convergence in the knowledge of plant uses and ethnobotany among the studied groups. This convergence may serve as a basis for sustainable development policies and participatory natural resource management. This study can be cited as scientific evidence that, in the study area, ethnic and linguistic diversity does not necessarily mean differences in indigenous plant knowledge. The research emphasizes the importance of cultural–ecological convergence, and its findings can be used in natural resource policymaking, local education, and the development of indigenous knowledge of rangeland plants.

Key Words:

Ethnobotany, Sustainable Utilization, Indigenous Knowledge, Rangeland Plants.